

Erzurum Hamamlarında İntikam Revenge in Hammams in Erzurum

Sahure Çınar*

Özet:

Hamam, iletişimin güçlü olduğu bir kamusal alandır. Bu özelliği ile Anadolu'nun bütün yörelerinde olduğu gibi Erzurum'da da işlevini sürdürmektedir. Hamamda geçirilen saatler, günlük yaşamın doğal bir uzantısı gibidir. Haftada bir kadınların muhakkak uğradığı hamamlar ayrıca kavganın ve intikamın alındığı mekânlardır.

Anahtar Kelimeler: Hamam, İntikam, Erzurum.

Abstract:

Hammam is a public place where people interact and communicate. This feature of hammams is prevalent in Erzurum as in other parts of Anatolia. Time spent in hammam is like a natural part of daily life. Hammams which women visit periodically once a week are also the places where they take revenges and fight. This study gives an account of fights which have taken place in the hammams located in Erzurum. Revenge was taken as a result of these fights.

Keywords: Hammam, Revenge, Erzurum.

Anadolu'da hamam kültürü içerisinde öc alma anlamına gelen¹ intikam kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Erzurum'da da bunun örnekleri bulunmaktadır. Erkek anneleri hamamda kız beğendikleri gibi yine hamamda gelinlerin canlarını çıkartırcasına öc alırlar. Erzurum'da evlenme adetlerinin zor olması erkek tarafını özellikle maddi olarak oldukça

* Sahure Çınar, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi, Erzurum.
sahurecinar@hotmail.com

¹ Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 2003, s. 650.

sıkıntıya sokar. Sıkıntıyla alınan kıza, koca evine geldikten sonra büyük yük verilir. Özellikle kadın hamamlarının en büyük yükünü gelinler çekmektedir. Kayınvalideyi, büyük ehtileri, bunların çocuklarını ve görümcelerini gelinler yıkamak zorundadır.² Zorlukla aldıkları kıza intikam alırcasına çalıştırılır. Yusuf Mazhar 1340 (1924) yılında *Resimli Ay* mecmuasında yayınlanan “Sakın Aldanıp da Erzurum’a Gelin Gitmeyiniz” başlıklı, İstanbul kızlarına hitap eden yazısında şöyle diyor: “Zaten istemeseniz de hamama gitmeye mecbursunuz. Hamama gittiniz mi anakadınlık, natırlık, ustalık size aittir. Kaynananızın, görümcelerinizin, sizden eski ehtilerinizin başlarını ova ova yıkayacak, çıkmalarını getirecek, kollarından tutup dışarı çıkararak vücutlarını kurulayacak ve hamamdan en son siz çıkacaksınız. Metanetsiz, dayanıksız iseniz siz hamamdan çıkmadan canınız tenden çıkacaktır.”³

Farklı yörelerde gelin-kaynana ilişkisine bağılı olarak anlatılan intikam çeşitleri vardır. Erzurum’da bir Kıbrıs masalında anlatılan olay yaşanmaktadır. Kıbrıs masalına göre; Kaynanalarından çok zahmet görmüş iki gelin hamama gider. Hamamda yıkanırken hamamın huzurunu bozan bir kız dikkatlerini çeker. Gelinler aralarında “Bu kız bekârsa eğer küçük kaynımıza⁴ alması için kaynanamıza övelim. Kız gelin geldikten sonra kaynanamızın bize yaptıklarının öcünü alır.” diye konuşurlar. Kızın yanına gelerek bekâr olup olmadığını sorarlar, kızın bekâr olduğunu öğrendikten sonra bekâr bir kayınlarının olduğunu, onu çok beğendikleri için münasip gördüklerini söylerler. Kız kendi huyunu bildiğı için başka kimsenin beğenmeyeceğinin farkındadır, onun için bu teklifi kabul eder.⁵ İki gelin bu kızın kayınları ile evlenmesine vesile olarak kaynanadan intikam alırlar. Erzurum’da kayınvalidelerinden çok sıkıntı çeken gelinlerin öc alma yöntemlerinden en etkili olanlarından biridir. İstanbul hikâyelerinde de intikam konusu işlenmiştir. Hikâyeye göre; Şehzade eşinden intikam almak isteyen bir kadın onu kırık tarak ve yarım peştamal ile hamama götürür.⁶

Hamam, iletişimin güçlü olduğu bir kamusal alan olarak Erzurum’da da işlevini sürdürmektedir. Hamamda geçirilen saatler, günlük yaşamın doğal bir uzantısı gibidir.⁷ Erzurum’da doğan ve hala burada yaşayan Erzurum (Fuadiye) Hamamı’nı çalıştıran İhsan Amca, “Annemin canı sıkılınca, mahalleden dedikodu almak isteyince hamama giderdi.”⁸ der.

² Elti: Damadın erkek kardeşinin karısı. Görümce: Damadın kız kardeşi.

³ Lütfi Sezen, *Erzurum Folkloru*, Erzurum 2007, s. 186.

⁴ Kayın: Damadın erkek kardeşi.

⁵ Kadriye Türkan, “Türk Masallarında Mimari: Hamam ve İşlevi”, *Milli Folklor Dergisi*, S. 84, Ankara 2009, s. 171.

⁶ Pertev Naili Boratov, *Masallar-ı Uçar Leyli*, çev. Muhsine Helimoğlu Yavuz, İstanbul 2001, s. 125–127.

⁷ Hacer Sibel Ünalın, “Akhisar Hamamları”, *Sanat Tarihi Dergisi*, S. 11, İzmir 2001, s. 205.

⁸ Bu bilgi İhsan İncegil’den alınmıştır.

Dedikodu, hamamlarda yoğun olarak yapılır, kadınların kavga edip daha sonra tekrar hamamda karşılaştıklarında intikam alma duygusunu taşımalarının en büyük sebeplerinden biridir. Biri diğeri hakkında konuştuğunda sonraki hafta intikam almak için yüzleşmeler yapılır ardından tekrar kavgaya başlanır. Kadınlar hamamda ellerine geçen malzemeleri birbirlerine atarlar. Bu malzemeler içerisinde hamam taşı en önemlileridir.⁹ Ayrıca toplum kurallarına uyulmaması da kavga ve ardı sıra gelen intikam duygusunu ortaya çıkarır. Bunun en yakın örneğini Hanım Hamamı'nda yaşanmıştır. Kadınların hamamda sigara içmesi ve orada yıkanan başka bir kadın tarafından uyarılması üzerine çıkan kavga karakolda son bulmuş gibi görünse de sonraki hafta hamamda intikam alınmış ve uyarıcı bayanın kıyafetlerini alarak bayanın çıplak bırakılması ile sonlanmıştır.¹⁰ Çok gürültülü olan mekânlar için “kadınlar hamamı” ifadesinin kullanılması kadınların hamamda çok kavga ettiklerinin işaretidir.

⁹ Bu bilgi Faika Kulebi, Eldegül Akyüz'den alınmıştır.

¹⁰ Bu bilgi Güler Karasu'ndan alınmıştır.

Kadınlar Hamamı¹¹

Hamam vasıtasıyla tuzağa düşürme,¹² intikam alma duygusunun geliştiğini halk hikâyelerinde de görebiliriz. Anadolu'nun birçok yöresinde farklı anlatımları olan bir hikâye Erzurum'da da anlatılmaktadır. Hikâyeye göre; “Uzak memlekete giden hoca üç kızını müezzine emanet eder. Müezzin küçük kızı çok sever ve ablalarına der ki; küçük kızı bana verin. Küçük kızı babalarından kışkanan ablalar müezzinin bu isteğini kabul ederler fakat küçük kızın kabul etmeyeceğini bildikleri için kıza oyun oynarlar. Kızla birlikte hamama giderler. Önce kızı hamama sokarlar. Üzerine kapıyı kilitleyip, müezzini çağırırlar. Müezzin kıza; “senin bana yaptıkların çok oldu, haydi gel” der. Kız; “peki yalnız gel seni önce bir güzel yıkayayım” der. Müezzinin başına bir güzel sabun sürüp, hamam taşıyla kafasına vurup kırdıktan sonra hamamdan kaçır”.¹³ Müezzinin bu davranışının intikamını küçük kız kafasını kırarak alır. Halk hikâyesi olan bu olayda belki hamamda müezzin olmuyor ama kadınlar hamam taşı ile birbirlerinden öc almayı biliyorlar. Özellikle haftada bir defa da olsa karşılaştıkları diğer kadınlarla aralarındaki sıkıntı ve kavgaların öcünün alındığı mekân özelliğindedir. Hamamda çalışan bayan usta kadınların kavga ettikten sonra birbirlerinden öçlerini yine birbirlerine hamam tasını atarak aldıklarını anlatır. Ayrıca önceki hafta kavga ettikleri kadınların ayaklarının altına sabun koydukları da anlatılmaktadır. Hamamlarda özellikle kadınların temizlenmek için kullandıkları hamam otu hamam da pis bir kokuya sebep olur. Kadınlar birbirlerini rahatsız edip hamamdan çıkmalarını sağlamak için bu otu özellikle kullandıklarını, kavga ederken öc almak için birbirlerinin peştamallarını yırttıklarını hamamda çalışan ustalardan öğrenmekteyiz.¹⁴

Türk halk edebiyatı ve folklorunda da hamam çeşitli işlev, özellikleri ile efsanelere de konu olmuştur. Hamam efsanelerinde büyük önem taşıyan olağanüstü yaratıklardır. Bu yaratıklarda hamamda genellikle geceleri geç vakitlerde ortaya çıkarlar. Onlarda kendilerine göre hamamda intikam almayı bilirler. Erzurum'da anlatılan bir efsanede olağanüstü yaratıkların intikamını görebiliriz.

Efsaneye göre; adamın birisi geç vakitlere kadar hamamda kalır. Dışarıda kazanların kurulduğunu görür. Kazanlar kurulduktan sonra helvalar, pilavlar, baklavalar pişmeye başlar.

¹¹ Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları:1 Minyatür*, İstanbul 2004, s. 461.

¹² Türkan, agm., s. 167.

¹³ Umay Günay, *Elazığ Masalları*, Erzurum 1975, s. 297.

¹⁴ Bu bilgi Güler Karasu, Fatma Atmaca'dan alınmıştır.

Bir yandan da çalgılar çalmaktadır. Derken hamamın içine birtakım insanlar girmeye başlar. Çalıp söyleyip oynarlar. Çarşambadır, Çarşamba diye bir türkü söylemeye başlarlar. Nihayet kambur¹⁵ adam gözlerine ilişir. Bu adamın yanına gelir: “Guzzihli baba sen de oyna” diye kolundan tutup çekiştirirler. Adam da oyuna katılır, o da perşembedir perşembe diye oynamaya başlar. Bu şarkı adamların çok hoşuna gider, “Guzzihli babanın şarkısı şarkımıza uydu” diye sevinirler. Bir yandan da adamlar dışarıda kazanları kaynatmaya devam ederler. Kazanın kerameti kepeçenin bereketi diye kazanın etrafında oynarlar. Gün doğuncaya kadar bu oyun böylece devam eder. Sabahleyin kambur adamı yolcu ederken ceplerine soğan, sarımsak kabukları doldurur sırtından da kamburunu alırlar. Adam kabukları onlar gittikten sonra cebinden çıkarıp atar. Evine gidince bir de bakar ki cebinde kalan bir soğan kabuğu parçası altına dönüşmüş.

Bu adamın kambur olan bir arkadaşı nasıl olup da kamburundan kurtulduğunu ona sorar. O da başından geçenleri anlatır. İkinci kamburda arkadaşı gibi hamama gider ve bekler. Yine iyi saatlerde olsunlar gelir ve çarşambadır Çarşamba diye oynamaya başlarlar. Adam da kızar, “Bugün Çarşamba değil Perşembe” diye oyunlarına itiraz eder. Onlar Çarşambadır Çarşamba dedikçe bu adam da Çarşamba değil Perşembe diye itiraz eder. Nihayet iyi saatte olsunlar çok kızarlar. Bir gece önce aldıkları kamburu adamın kamburunun üstüne eklerler. Sabah olunca da hepsi yok olurlar. Kamburda sabahleyin uyanır bakar ki kamburunun üstünde bir kambur daha durmakta.¹⁶ Erzurum’da yaygın olan bu efsanenin yanı sıra beddualarda bulunmaktadır. Özellikle olağan üstü yaratıkların çarpacağına inanıldığı bilinmektedir. Hamam bunun için en uygun mekân olduğuna inanılır ve kavgalarda intikam almak için hemen kabul olacağına inanan kadınlar kavganın ardından” Çalina çırpılasan” diye beddua ederler.¹⁷

Benzer bir öc almayı dumanlı sauna kültürleri ile üne sahip olan Finlilerde de görmekteyiz. Fin kültüründe önemli yer tutan efsaneye göre, Sauna ruhsal bir boyutta önemli olan yerdir. Sauna içinde bir peri bulunur. Eğer orada iyi davranışlar sergilenirse saunaya bu peri iyi bakar, ama tersi bir durum yaşanırsa peri insanlardan intikam almak için saunayı yakıp yakar, insanların başına orada kötü olaylar getirir.¹⁸

¹⁵ Kambur: Guzzih.

¹⁶ Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, İstanbul 1997, s. 171–172.

¹⁷ İhsan Coşkun Atılcan, *Erzurum Ağzı, Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü*, İstanbul 1977, s. 155; Sezen, age., s. 420.

¹⁸ Wolle Apila Risto, *Smoke Saunas are part of the Finnish Culture*, Helsinki 1993, p. 5.

İletişimin güçlü olduğu hamamlar Anadolu'nun bütün yörelerinde olduğu gibi bir kamusal alan olarak Erzurum'da da işlevini sürdürmektedir. Hamamda geçirilen saatler, günlük yaşamın doğal bir uzantısı gibidir.¹⁹ Kadınların sosyalleşebildikleri yer olan hamamlarda yörenin örf ve adetlerinin sergilendiği mekânlar olması bakımından önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Coşkun Atılcan, İhsan, *Erzurum Ağzı, Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü*, İstanbul 1977.
- Esemenli, Deniz, “Tarihte Yıkanma Kültürü ve Osmanlı Sarayında hamam”, *Hamam*, İstanbul 2006, s. 10–27.
- Günay, Umay, *Elazığ Masalları*, Erzurum 1975.
- Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 2003.
- Naili Boratov, Pertev, *Masallar-ı Uçar Leyli*, çev. Muhsine Helimoğlu Yavuz, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakıf Yayınları, İstanbul 2001.
- Risto Apila, Wolle, *Smoke Saunas are part of the Finnish Culture*, Helsinki 1993.
- Seyidoğlu, Bilge, *Erzurum Efsaneleri*, İstanbul 1997.
- Sezen, Lütfi, *Erzurum Folkloru*, Erzurum 2007.
- Türkan, Kadriye, “Türk Masallarında Mimari: Hamam ve İşlevi”, *Milli Folklor Dergisi*, S. 84, Ankara 2009, s. 162–174.
- Ünalın, Hacer Sibel, “Akhisar Hamamları”, *Sanat Tarihi Dergisi*, S. 11, İzmir 2001, s. 205-222.

¹⁹ Ünalın, agm., s. 205.